

VAIKO UGDY TINŲ SAVYBIŲ ŠEIMOJE LŪKESČIAI

Prof. habil. dr. Alfonsas Algimantas Mitrikas

Mykolo Romerio universitetas, Socialinės politikos fakultetas, Socialinės politikos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4715
Elektroninis paštas mitrik@takas.lt

*Pateikta 2009 m. birželio 19 d.
Parengta spausdinti 2010 m. vasario 26 d.*

Santrauka

Remiantis Europos vertybių tyrimo ir Pasaulio vertybių tyrimo 1999–2001 m. bei 2005 m. Lietuvos vertybių tyrimo medžiaga aptariami lūkesčių dėl vaikų vertybinių savybių formavimosi aspektai Lietuvoje atsižvelgiant į Europos bei kitų pasaulio šalių patirtį. Vaiko savybių lūkesčių vaizdas bei jo pokyčiai nagrinėjami remiantis gauta informacija apie šias vaikų savybes: 1) geros manieros; 2) savarankiškumas; 3) darbštumas; 4) atsakomybės jausmas; 5) vaizduotė; 6) tolerancija ir pagarba kitiems žmonėms; 7) taupumas; 8) ryžtingumas, atkaklumas; 9) religingumas; 10) nesavanaudiškumas; 11) paklusnumas.

Pirma straipsnio dalis skirta aptarti vaiko savybių vertinimo pokyčius Lietuvoje nuo 1990 iki 2005 m. Antroje dalyje parodoma kuo skiriasi vaiko vertybinių savybių lūkesčiai bei jų pokyčiai Lietuvoje ir kitoje šalyse, visų pirma, – Europos. Pagaliau straipsnio pabaigoje bandoma nustatyti galimų netolimos perspektyvos aptariamų lūkesčių pokyčius.

Pagrindinės sąvokos: vertybės, vaiko vertybinės savybės, vaiko vertybinių savybių lūkesčiai, vaiko vertybinių savybių tipai.

Ižanga

Natūralu, kad žmonės didžiausius gyvenimo lūkesčius sieja su vaikais. Turintiems vaikų neabejotinai svarbu, kokie jie užaugs, koks bus jų vertybinis pasaulis. Net ir jų neturintys nėra abejingi jaunajai kartai, kurios besiformuojančios vertybinės savybės paženklinys netolimos ateities visuomenę.

Laikui bėgant žmonių lūkesčiai dėl vaikų keičiasi. Jų kaita susijusi su visais šeimos gyvenimo pokyčiais (realijomis ir vertinimais). Ir ne tik šeimos, o ir visos visuomenės gyvenimo, netgi tai turint įtakos pasauliniams procesams, kurie dabartinės masinės komunikacijos bei migracijos amžiuje sudaro palankias sąlygas interiorizuoti kitų vertybes. Todėl svarbų vaidmenį aptariamų lūkesčių formavimuisi atlieka mūsų interiorizuoti stereotipai. Lūkesčių pokyčiai, rodantys vertybių kaitos tendencijas, leidžia pastebėti besiformuojančius iššūkius tautos bei visuomenės ateičiai.

Kokių tikimės vaikų vertybinių savybių priklausau nuo mūsų kaip suaugusių kotiruojamų vertybių, kurios savo ruožtu formuojasi veikiant susidarantioms naujoms artimos ir tolimes aplinkos sąlygoms.

Mūsų egzistuojančias vertybes, kurios svarbios lūkesčiams dėl vaikų savybių formuoti, veikia taip pat tai, ko mes stokojame dabar, jaučiame to nepakankamumą savo aplinkoje, turint omeny ir vaikų vertybinių savybių faktišką realizavimą. Pagaliau mes savo lūkesčius dėl vaikų siejame su atitinkamais vaikų bei tėvų santykių lūkesčiais, vienu pareigomis kitiems ir kita.

Straipsnyje keliamas tikslas išanalizuoti, kiek leidžia turima medžiaga, lūkesčių dėl vaikų vertybinių savybių formavimosi aspektus Lietuvoje Europos bei kitų šalių kontekste. To tikslo įgyvendinimas grindžiamas 1990 m. Europos vertybių tyrimo (EVT), 1999 m. Pasaulio vertybių tyrimo (PVT) bei 2005 m. Lietuvos vertybių tyrimo (LVT) medžiaga.

Tenka pripažinti, kad disponuojama medžiaga neleidžia atskleisti viso tokio vertinimo pokyčių vaizdo. Tačiau ir tas dalinis vaizdas apibūdina lūkesčių dėl vaikų vertybinių savybių pokyčių tendencijas per pastaruosius du dešimtmečius Lietuvoje, atsižvelgiant į analogiškus procesus pasaulyje bei Europoje. Tą vaiko savybių lūkesčių vaizdą bei jo pokyčius nagrinėsime remdamiesi EVT, LVT ir PVT gauta informacija apie šias vaiko savybes, kurias, respondentų nuomone, jis turėtų išsiugdyti: 1) geros

manieros; 2) savarankiškumas; 3) darbštumas; 4) atsakomybės jausmas; 5) vaizduotė; 6) tolerancija ir pagarba kitiems žmonėms; 7) taupumas; 8) ryžtingumas, atkaklumas; 9) religingumas; 10) nesavanaudiškumas; 11) paklusnumas.

1. Trumpa šaltinių, kuriais remtasi, apžvalga

1978 m. mokslininkų iniciatyva buvo suformuota Europos vertybių tyrimo (EVT) grupė, kuri siekė išsiaiškinti, kokios vertybės dominuoja tarp Europos šalių gyventojų. 1990 m. šis tyrimas buvo pakartotas daugelyje Europos šalių, tarp jų ir Lietuvoje (pirmą kartą). Taip pat į tyrimą įsijungė JAV ir Kanada. 1999–2000 m. buvo atliktas trečias EVT, kuriame dalyvavo 33 valstybės (Turkijoje tyrimas atliktas kiek vėliau). Iš viso Europos šalyse 1999–2000 m. buvo apklausta apie 40 000 respondentų.

Pagal tyrimo projektą kiekvienoje šalyje turi būti apklausta apie tūkstantį respondentų. 1990 m. Lietuvoje buvo gauta informacija iš 1020 gyventojų, o 1999 m. – iš 1018. Atranka buvo formuojama pagal pagrindinius šalies gyventojų socialinės ir demografinės struktūros rodiklius – lytį, amžių (nuo 18 metų), išsimokslinimą bei teritorinį pasiskirstymą, siekiant užtikrinti duomenų reprezentatyvumą.

Pasaulio vertybių tyrimai (PVT) išsiplėtojo iš EVT. Pirmieji tyrimai, atlikti 1981–1983 m., iš esmės buvo EVT (pagal kuriuos 1981 m. tyrimai buvo organizuoti 9 Vakarų Europos šalyse), papildomai prijungiant dar 14 Europos šalių – iš viso tyrimuose dalyvavo 22 nepriklausomų šalių bei Šiaurės Airijos ir Rusijos Tambovo srities respondentai. Tyrimams vadovavo Janas Kerhofsas ir Ruudas de Mooras.

Antroji tyrimų banga (1990–1991 m.; paskutiniai jos tyrimai buvo baigti 1993 m.), kuri kartu buvo ir EVT, išplito už Europos ribų ir apėmė 42 šalis bei Šiaurės Airiją ir Maskvą. Tyrimams vadovavo Ruudas de Mooras, o tyrimus ne Europos šalyse bei keliose Rytų Europos šalyse organizavo Ronaldas Inglehartas.

1995–1998 m. buvo atliekami trečiosios bangos PVT (koordinuojami tyrimų komiteto, vadovaujamo Ronaldo Ingleharto), kuris apėmė 54 nepriklausomas šalis, taip pat Puerto Riką, Tambovo sritį, Juodkalniją bei Ispanijos Andalūzijos, Galicijos, Valencijos ir Baskų regionus. Tuose tyrimuose nedalyvavo EVT grupė.

Ketvirtoji tyrimų banga – 1999–2001 m. Čia vėl kartu bendradarbiavo PVT ir EVT grupės. Tie tyrimai apėmė net 66 nepriklausomas šalis, kuriose gyveno apie 80 procentų pasaulio gyventojų. Tyrimo projektą įgyvendina komitetas, reprezentuojantis visus pasaulio regionus, vadovaujamas Ronaldo Ingleharto (Mičigano universiteto Socialinių tyrimų institutas).

2008 m. prasidėjo nauja EVT banga. Tyrimuose dalyvavo 45 šalys. Nauji PVT planuojami 2010–2011 m.

Remiantis EVT ir PVT duomenimis yra paskelbta nemaža publikacijų įvairiomis pasaulio kalbomis. Apie aptariamus tyrimus informacijos galima rasti internete¹ ir kitur.

Tyrimai Lietuvoje buvo atliekami tyrimų centro „Baltijos tyrimai“ (interviu darbai) pagal reprezentacinę atranką, remiantis EVT ir PVT grupių parengta vieninga metodologija (Barker, D., L. Halman, A. Vloe, 1992; Inglehart, Ronald, Miguel Basaner, Jaime Diez-Medrano, Loek Halman, Ruud Luijkx (eds) 2004; European Values Study, 2001).

1990 ir 1999 m. tyrimų medžiaga buvo panaudota 2001–2003 m. nagrinėjant to meto vaiko vertybines savybes (Europa ir mes, 2001; Besivienijanti Europa, 2003), o 2007 m., remiantis ne tik minėtų tyrimų, bet ir 2005 m. Lietuvos gyventojų vertybių tyrimo, atlikto Pilietinės visuomenės instituto užsakyму, duomenimis, autoriaus buvo apžvelgti Lietuvos šeimos vertybiniai pokyčiai 1990, 1999 ir 2005 m., tarp jų ir vaiko vertybinių savybių lūkesčių Lietuvoje tam tikri klausimai (Dabartinės Lietuvos kultūros raidos tendencijos, 2007).

2. Kaip kito vaiko savybių vertinimai Lietuvoje

Nuo 1990 iki 2005 m., t. y. per 15 metų Lietuvoje įvyko tam tikri pokyčiai, vertinant savybes, kurias vaikas turėtų įgyti namuose (1 lentelė). Tuo laikotarpiu didėjo taupumo bei gerų manierų ir mažėjo darbštumo, savarankiškumo, religingumo bei nesavanaudiškumo vertinimas. Tokių savybių kaip atsakomybės jausmas bei tolerancija ir pagarba kitiems žmonėms padidėjęs palaikymas 1999–2005 metais sumažėjo. Ryžtingumo, atkaklumo bei vaizduotės vertinimas per tuos metus liko beveik nepakitęs.

¹ *European Values Study*. Tilburg University, Department of Sociology [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-09-19]. <<http://www.europeanvaluesstudy.eu>>; *World Values Survey*. The World Values Survey Association [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-09-19]. <<http://www.worldvaluessurvey.org>>.

1 lentelė. Vaiko savybių vertinimas Lietuvoje (%)

Savybės	1990 (N=1000)	1999 (N=1018)	2005 (N=1010)
1. Geros manieros	35,1	33,7	42,0
2. Savarankiškumas	80,8	77,3	73,7
3. Darbštumas	92,0	86,6	84,1
4. Atsakomybės jausmas	72,3	77,0	70,5
5. Vaizduotė	6,3	5,2	5,6
6. Tolerancija ir pagarba kitiems žmonėms	56,7	58,0	52,6
7. Taupumas	36,5	39,9	44,1
8. Ryžtingumas, atkaklumas	34,1	36,9	34,6
9. Religingumas	21,1	19,6	16,7
10. Nesavanaudiškumas	32,2	28,6	19,3
11. Paklusnumas	24,5	16,7	21,2

Šaltinis: EVT, 1990; 1999 ir LVT, 2005

Palyginus 1990, 1999 ir 2005 m. vaikų savybių vertinimo faktorinės analizės rezultatus labai didelių pokyčių nepastebėta: svarbiausias (pagal faktorinį svorį) faktorius – savarankiškumo (2005 m. ir ryžtingumo) priešingumas religingumui, taupumo savybė taip pat atvirkštiniu ryšiu susijusi su nesavanaudiškumu; nauja gal būtų tai, kad 2005 m. išsiskyrė (kaip antras pagal reikšmingumą) faktorius, apjungęs tokių vaikų savybių, kaip darbštumo, taupumo bei religingumo, ugdymą. Taigi per visą 15 metų laikotarpį išlieka vaikų keleto savybių vertinimo sąryšių pastovumas: atvirkštiniu ryšiu tarp savęs susiję 1) savarankiškumas – religingumas, 2) taupumas – nesavanaudiškumas ir 3) atsakomybės jausmas – paklusnumas.

Matydami, kad faktorinės analizės rezultatai, atlikus tuo laikotarpiu tris „matavimus“, labai nesiskiria, sukoncentruokime dėmesį į 2005 m., kurie yra artimiausi dabarčiai, suprantama, ir tuometinės problemos artimesnės dabartinėms.

2 lentelė. Vaikų savybių vertinimo pasiskirstymas pagal klasterius 2005 m. (%)

Savybės	Klasteriai					Vidutiniškai visų (N=1009)
	I (N=174)	II (N=225)	III (N=206)	IV (N=158)	V (N=246)	
Geros manieros	75	100	-	9	21	42
Savarankiškumas	83	62	88	33	92	74
Darbštumas	90	80	92	83	77	84
Atsakomybės jausmas	48	82	79	43	87	71
Vaizduotė	5	10	4	2	6	6
Tolerancija ir pagarba kitiems	10	86	92	37	29	53
Taupumas	80	12	54	61	29	44
Ryžtingumas, atkaklumas	16	16	15	10	97	35
Religingumas	6	11	7	70	4	17
Nesavanaudiškumas	8	14	40	17	16	19
Paklusnumas	37	14	13	40	11	21

Struktūriniai pokyčiai, išryškinti taikant faktorinę analizę, rodo tik norimų vaikų savybių, kaip atitinkamų kintamųjų grupinių tarpusavio ryšių, apibūdinamų kaip faktoriai, pokyčius arba tam tikrą tų ryšių struktūrinį vaizdą. Tačiau tas vaizdas dar neparodo, kas atstovauja tarpusavyje besiskiriantiems faktoriams. Šiuo atveju, norėdami išsiaiškinti, kas Lietuvoje 2005 m. skirtingai vertino vienokias arba kitokias vaikų savybes, atlikome vertinimų reikšmių klasterinę analizę, kurios rezultatai pateikti 2 lentelėje (skirtingų vertinimų atstovus galima nustatyti ir pagal faktorius vertinant atitinkamus respondentus, tačiau pasirinkome klasterinę analizę kaip metodą, padedantį patvirtinti daromas išvadas).

Vertinant vaikų savybes išsiskyrė 5 patikimi klasteriai, apibūdinantys skirtingus vaikų savybių vertinimo tipus, kuriuos atstovauja ir besiskiriantys pagal savo demografines, socialines, ekonomines bei kitas savybes žmonės (klasterių atstovų charakteristikos pateikiamos 3 lentelėje).

I klasteryje dominuoja tokios vaikų savybės kaip darbštumas, savarankiškumas, taupumas, geros manieros, paklusnumas, kiek mažiau už visų respondentų vertinimo vidurkį palaikomas atsakomybės jausmas, tolerancija ir pagarba kitiems žmonėms, ryžtingumas, nesavanaudiškumas, religingumas. Iš esmės I klasterio vaikų savybių vertinimo struktūra panaši į vidutiniškai visų vertinimų struktūrą.

ra. Todėl logiška, kad ir klasterį atstovaujančių respondentų charakteristikos daugmaž atspindi tenkančias vidutiniškai visai atrankai. Taigi I klasteris tai beveik sumažintas visų vertinimų bei jų atstovų klonas. Kiti klasteriai tarpusavyje pakankamai skiriasi nuo visos visumos vidutinių vertinimų.

3 lentelė. Klasterių atstovų charakteristikos (%)

Charakteristikos	Klasteriai					Vidutiniškai visų
	I	II	III	IV	V	
Vyrai (N=461)	50	42	38	42	54	46
Moterys (N=548)	50	58	62	58	46	54
Amžius iki 24m. (N=177)	13	25	15	3	25	17
25–34 m. (N=183)	16	22	18	11	21	18
35–44 m. (N=178)	23	16	14	11	22	18
45–54 m. (N=158)	18	18	18	11	12	16
55–64 m. (N=142)	15	8	20	17	12	14
65 m. ir vyresni (N=174)	15	11	15	47	8	17
Išsimokslinimas: mažesnis už vidurinį (N=264)	28	21	22	42	23	26
Vidurinis (N=198)	19	25	18	14	21	20
Aukštesnysis (N=312)	30	29	33	28	34	31
Aukštasis (N=233)	23	25	27	16	22	23
Dirbantys (N=550)	59	54	61	34	59	55
Pensininkai (N=215)	21	14	19	53	10	21
Studentai (N=120)	9	19	7	2	18	12
Bedarbiai (N=64)	6	4	8	6	7	6
Vaikų neturi (N=285)	26	35	26	18	33	28
Turi vieną (N=228)	23	21	20	22	26	23
Turi du (N=332)	36	30	39	34	29	33
Turi tris ir daugiau vaikų (N=157)	15	14	15	26	12	16
Sluoksniis aukštesnis nei vidurinis (N=58)	10	8	4	4	5	6
Vidurinis (N=532)	56	62	51	40	58	54
Žemesnis nei vidurinis (N=317)	29	27	42	38	28	33
Žemiausias (N=70)	5	3	3	18	9	7

Taigi II ir V klasterius atstovauja daugiau jaunesnio amžiaus žmonės, tarp jų ir studentai, taip pat turintys mažiau vaikų (arba jų visai neturintys), negu vidutiniškai visi, priklausantys labiau viduriniam visuomenės sluoksniui. Kaip matome, abiejų klasterių atstovų struktūra daugmaž panaši, tačiau jų vaikų savybių vertinimai esmingai skiriasi (tai, matyt, susiję su kitomis charakteristikomis, kurios tyrimo metu nebuvo nustatytos). II klasteriui būdinga palankiai vertinti tokias vaikų savybes kaip geros manieros, tolerancija ir pagarba kitiems, atsakomybės jausmas beveik nuvertinant arba menkai palaikant tokias savybes kaip taupumas, ryžtingumas bei atkaklumas. Tai vertinančių toleranciją bei atsakomybę jaunesnio amžiaus žmonių klasteris. Tuo tarpu V klasterio atstovai ypač pabrėžia ryžtingumo, atkaklumo, savarankiškumo savybes, skirdami mažesnį negu vidutinis visų dėmesį tolerancijai ir pagarbai kitiems, taupumui, religingumui bei paklusnumui. Tai labiausiai palaikančių ryžtingumą, atkaklumą bei savarankiškumą ir atsakomybę klasteris.

III klasteriui būdingus vertinimus – darbštumą, toleranciją ir pagarbą kitiems, savarankiškumą bei nesavanaudiškumą – palaiko kiek daugiau moterys, vyresnio amžiaus ir aukštesnio išsimokslinimo, dirbantys, turintys daugiausiai du vaikus, tačiau priklausantys žemesniam nei vidurinis visuomenės sluoksniui. Ryžtingumas, atkaklumas, religingumas bei paklusnumas vertinami menkai.

Išskirtiniu religingumo bei paklusnumo savybių vertinimu pasižymi IV klasterio atstovai, kurie yra vyresnio amžiaus (tarp jų net apie pusė 65 m. ir vyresni), žemesnio išsimokslinimo, turintys daugiausiai vaikų; tarp jų – didelė dalis pensininkų bei priklausančių žemesniam nei viduriniam ir žemiausiam visuomenės sluoksniams. Jų daugiau neigiamą nuomonę reiškiančių dėl ryžtingumo, atkaklumo, savarankiškumo, tolerancijos bei atsakomybės jausmo savybių.

Kaip matome, savybių, kurias vaikas turi įgyti namuose, vertinimai labiausiai skiriasi priklausomai nuo respondentų amžiaus, išsimokslinimo ir priklausymo visuomenės sluoksniui. Negalima atmesiti ir tokių respondentų charakteristikų kaip jų religingumas, gyvenamoji aplinka, nueitas gyvenimo kelias bei kitų.

Iš viso, atsižvelgiant į „išorines“ respondentų charakteristikas (amžių, išsimoklinimą ir kt.), vertinant didžiausią reikšmę turi priklausymas kartai.

3. Kuo skiriasi mūsų lūkesčiai dėl vaikų vertybinių savybių

Įdomu sužinoti, kokie aptariamų vaikų savybių skirtumai bei jų pokyčiai Lietuvoje ir kitose šalyse visų pirma – Europos. Atsakyti į tą klausimą galime pasinaudoję EVT ir PVT atliktų 1999–2001 m. tyrimų duomenimis (2005 m. duomenys yra tik Lietuvos).

4 lentelėje sugretiname 1999 m. 32 Europos šalių ir Lietuvos respondentų nuomones apie aptiriamas vaikų savybes. Matome, kad Lietuvoje labiau nei Europoje vertinamas (skaičiuojant tas savybes, pagal kurias Lietuva lenkia Europą) darbštumas (33 punktais daugiau) bei savarankiškumas (atitinkamai 27 punktais), o tokios vaikų savybės kaip geros manieros (39 punktais daugiau), vaizduotė (atitinkamai 15 punktu), tolerancija ir pagarba kitiems žmonėms (15) bei paklusnumas (13) labiau vertinamos kitose Europos šalyse.

4 lentelė. Vaiko savybių vertinimas Lietuvoje ir Europos šalyse 1999 m. (%)

Savybės	Lietuva	Europa	Skirtumas
Geros manieros	34	73	-39
Savarankiškumas	77	50	27
Darbštumas	87	54	33
Atsakomybės jausmas	77	75	2
Vaizduotė	5	20	-15
Tolerancija ir pagarba kitiems	58	73	-15
Taupumas	40	38	2
Ryžtingumas, atkaklumas	37	38	-1
Religingumas	20	22	-2
Nesavanaudiškumas	29	29	0
Paklusnumas	17	30	-13

Šaltinis: EVT 1999

Pažvelgus į atskirų šalių ir Lietuvos respondentų nuomonių apie aptariamų vaikų savybių skirtumus, matomas gana margas vaizdas. Pirmiausia apžvelkime tas savybes, kurias vertiname labiau negu vidutiniškai vertina Europos šalys.

Vertindama *savarankiškumo* savybę Lietuva yra viena pirmaujančių Europoje (kartu su Danija bei Islandija), o pasaulyje (pagal PVT 1999–2001 m. duomenis) mus lenkia tik Japonija bei Turkija. Nuo Lietuvos Europoje pastebimai atsilieka Estija, Lenkija, Portugalija, Rumunija, Prancūzija, Rusija, Malta, Ukraina bei Baltarusija. Tai – katalikiškos bei postkomunistinės šalys. Įdomu tik tai, kad tarp jų yra Estija. Pasaulyje analogišką vertinimą stebime tokiose musulmoniškose šalyse kaip Pakistanas, Jordanija bei Alžyras.

Lietuvos respondentai tarp kitų vaiko savybių labiausiai vertina *darbštumą* (Darbštumą lietuviai laiko svarbiausia vertybe, 2005), tačiau juos Europos ir pasaulio mastu lenkia Baltarusijos, Rusijos, Ukrainos bei Moldovos respondentai. Panašiai kaip Lietuvoje darbštumo savybė vertinama Lenkijoje, Bulgarijoje, Latvijoje, o ne Europoje – Kinijoje bei Indijoje. Prasčiausiai darbštumas kaip savybė vertinama Danijoje, Švedijoje, Austrijoje, Suomijoje, Olandijoje, Vokietijoje, o ne Europos šalyse – Čilėje, Venesueloje bei Japonijoje. Šiose šalyse tai savybei teikiama mažiausia reikšmė.

Darbštumą kaip labai Lietuvoje vertinamą savybę patvirtina ir kiti tyrimai (Jackevičius, 2007). Tačiau, kaip matome, priešinga nuomonė apie darbštumą užfiksuota išsivysčiusiose Vakarų Europos bei kitose šalyse. Matyt, tai lemia keletas dalykų. Viena, kad darbštumas labiau vertinamas šalyse, kuriose netolimoje praeityje viešpatavo komunistinė ideologija, pagal kurią darbas bei darbštumas buvo viena iš labiausiai sureikšminamų gyvenimo vertybių. Kita vertus, tose šalyse buvo žemas ekonominio išsivystymo lygis. Čia reikėjo daug dirbti, norit užsitikri minimalų pragyvenimą. Žemas gyvenimo lygis, net ir neatsižvelgiant į komunistinę ideologiją, yra viena iš sąlygų, teikiančių darbštumui vertybinių preferencijų. Galima būtų sakyti, kad kur daugiau skurdo, ten labiau vertinamas darbštumas (pvz., minėta Indija). Tačiau civilizaciniai bei kultūriniai ypatumai tai pakoreguoja. Atkreipkime dėmesį, pavyzdžiui, į Lotynų Amerikos šalis (tarp jų tyrinėtas Čilę, Venesuelą), kur, nepaisant paplitusio skurdo, darbštumas kaip vertybė menkai vertinamas. Lietuvoje vertinant vaikų savybes pasireiškia ir praeityje susiformavę stereotipai, ir esamo skurdo poveikis, tačiau, kaip vėliau matysime, aptariamų sąlygų pokyčiai bei nauji kultūriniai ir kiti poveikiai keičia Lietuvos gyventojų požiūrį į darbštumo savybę ją devaluodami.

Jau minėjome, kad yra vaiko savybių, pagal kurių vertinimą Lietuva atsilieka nuo Europos šalių vidurkio. Tai *gerų manierų, vaizduotės, tolerancijos ir pagarbos kitiems žmonėms bei paklusnumo* savybės. Šių savybių „atsilikimą“ lemia taip pat ne viena aplinkybė. Gerų manierų, vaizduotės bei tole-

rancijos ir pagarbos kitiems žmonėms savybės aukščiausiai vertinamos išsivysčiusiose Vakarų šalyse. Paklusnumo savybė, kaip rodo tyrimų duomenys, susijusi su religingumu. Lietuvoje pastaraisiais metais didėjant sekuliarizacijai bei teikiant mažiau preferencijų religingumo savybei (žr. 1 lentelę) atitinkamai keičiasi ir paklusnumo vertinimas.

Pateikti duomenys rodo norimų vaiko savybių vertinimo skirtumus Lietuvoje, Europos bei kitose pasaulio šalyse. Tačiau pagal juos negalime nustatyti, kokiam vertinimų tipui (taip pat atsižvelgiant į keletą vaikų savybių) atstovauja Lietuvos respondentai. Norint pabandyti išsiaiškinti, kokios susidaro tipiško vaikų savybių vertinimo konfigūracijos Europoje ir kaip į jas įsikomponuoja Lietuvos respondentų vertinimai, geriausia pasinaudoti klasterine analize. Tokia vaiko savybių vertinimo klasterinė analizė, remiantis 1990 ir 1999 m. EVT duomenimis (šiuo metu nėra atitinkamų naujesnių duomenų apie Europos šalis), buvo atlikta (Europa ir mes, 2001, p. 181–186; Besivienijanti Europa, 2003, p. 35–37). 1990 ir 1999 m. buvo nustatyti keturi klasteriai, apibūdinantys skirtingus vaikų savybių vertinimo tipus. Ir nustatant klasterius pagal atskirų respondentų nuomones, ir pagal susiformavusius vertinimus atskirose šalyse matomi panašūs rezultatai: aiški takoskyra skiria išsivysčiusias Vakarų bei Šiaurės Europos šalis ir Rytų bei Vidurio Europos, arba postkomunistines šalis. Atskirą vertinimo tipą sudaro šalys, kuriose įsigalėjusios gilios religinės visų pirma katalikų tradicijos. Lietuvos respondentų nuomonės didžiausia dalimi sutampa su reiškiamomis Rytų ir Vidurio Europos šalyse.

4. Kokių vertinimo pokyčių galėtume tikėtis

Kaip vaiko savybių vertinimas galėtų kisti Lietuvoje, tam tikru mastu galima būtų spręsti sugretinus tokių pokyčių tendencijas Lietuvoje ir kitose Europos šalyse. Kaip matėme, Lietuvoje per aptariamus 15 metų labiausiai pradėtos vertinti tokios vaiko savybės kaip geros manieros bei taupumas ir prasčiau – nesavanaudiškumas, darbštumas, savarankiškumas bei religingumas (1 lentelė). Dvidešimtyje Europos šalių (kuriose 1990 ir 1999 m. atliktų tyrimų duomenis galima palyginti) per beveik 10 metų iš esmės nevyko esminių vaiko savybių vertinimo pokyčių. Truputį geriau pardėta vertinti darbštumas, ryžtingumas, tolerancija bei nesavanaudiškumas ir kiek prasčiau – paklusnumas bei religingumas (Besivienijanti Europa, 2003, p. 33). Tose Europos šalyse aptariamų vaiko savybių vertinimo pokyčiai buvo pastebimai mažesni negu Lietuvoje. Prognozuojant tų vertinimų pokyčius Lietuvoje, svarbu tai, kad panašėja aptariamai lūkesčiai Lietuvoje ir dvidešimtyje Europos šalių. Keičiasi situacija ir ten, kur vertindami norimas vaiko savybes labiausiai skiriamės nuo Europos šalių. Kaip rodo 1990, 1999 ir 2005 m. tyrimai, gerų manierų savybės vertinamos jau panašiai kaip Europos šalyse, darbštumas ir savarankiškumas Europoje imta vertinti kiek geriau, o Lietuvoje – prasčiau. Kiek blogiau mūsų šalyje negu Europos šalyse vertinamos tolerancijos ir pagarbos kitiems bei vaizduotės savybės.

Tokį lūkesčių dėl vaiko savybių vertinimo vaizdą matome kai atsižvelgiame tik į aptariamų tyrimų duomenis. Nebūtų korektiška tiesiogiai ekstrapoliuoti tų vertinimų faktus prognozuojant ateities pokyčių tendencijas. Nekeldami tikslo visapusiškai apibūdinti lūkesčių dėl vaiko savybių vertinimo pokyčius lemiančių veiksnių, atkreipkime dėmesį bent į keletą aplinkybių, kurios, matyt, turėtų reikšmės netolimos ateities pokyčių tendencijoms.

Aiškinantis vaiko vertybinių savybių lūkesčių pokyčius reikėtų skirti: 1) vaiko vertybinių savybių lūkesčių reikšėjų vertybinius prioritetus, lemiamus lūkesčių reikšėjų tokių objektyvių charakteristikų kaip amžius, vaikų turėjimas, išsimokslinimas ir kitos, taip pat subjektyvių – vertybių bei veiksmų suvokimo; 2) besikeičiančių (ir nepatenkintų) poreikių, susijusių su vaiko savybių faktišku realizavimusi (beartipiškai stebimo lūkesčių reikšėjų), suvokimą.

Viena ir kita iš esmės susiję su lūkesčių reikšėjų objektyvių ir subjektyvių charakteristikų pokyčiais. Tuos pokyčius galėtume įsivaizduoti daugeliu aspektų, pavyzdžiui, kaip kinta šalyje arba regione gyventojų struktūra – jie senėja arba jaunėja, kiek gimsta vaikų, koks dominuoja šeimos tipas, kokio masto migracija, žmonių komunikacija, kiek giliai įsigalėję praeities stereotipai ir kita.

Jau minėjome, kad 1990, 1999 ir 2005 m. tyrimų duomenys rodo, jog vis labiau panašėja vaiko vertybinių savybių lūkesčiai Lietuvoje ir kitose Europos šalyse. Ta panašėjimo tendencija, išryškėjusi per 15 metų laikotarpį, matyt, išliks ir toliau – gali kisti tik jos reikšimosi stiprumas bei spartumas. Tai savo ruožtu yra veikiamą tam tikrų veiksmų bei susiklostančių aplinkybių, galinčių turėti teigiamą arba neigiamą poveikį lūkesčių panašėjimo tendencijai. Remdamiesi Lietuvos pavyzdžiu galime manyti, kad gyventojams senėjant, taip pat ryškėjant ir konservatyviai mąstysenai, silpnės aptariama tendencija. Viena vertus, ta tendencija gali silpnėti dėl gyventojų migracijos (emigruojant iš šalies jauniems žmonėms senėja gyventojų populiacija), kita vertus, reemigracija gali sugražinti žmones atitinkamai inerizavusius vertybes, didinančias aptariamų lūkesčių panašėjimo tendenciją. Apskritai, dėl vykstančių Europos Sąjungoje ir pasaulyje integracijos pokyčių, vis didėjant žmonių komunikavimui, panašėjant masinių ir individualių (manoma, kad informacijos gavimo priemonės vis labiau individualės) informaci-

jos priemonių pateikiamai informacijai teigiamą poveikį tai turės vaiko vertybinių savybių lūkesčių panašėjimo tendencijai, taip pat ir senų stereotipų nykimui Europos bei kitose šalyse (visų pirma – Šiaurės Amerikoje ir Australijoje). Taigi vis dėlto reikia tikėtis, kad Lietuvoje ir kitose Europos šalyse vykstantys integraciniai pokyčiai teigiamai veiks vaiko vertybinių savybių panašėjimo tendenciją ir eliminos kai kuriuos tuos lūkesčius, kurie išliko kaip konservatyvūs praeities (tam tikra dalimi ir sovietinės) stereotipai.

Išvados

Per 15 metų Lietuvoje įvyko pokyčių vertinant savybes, kurias vaikas turėtų įgyti namuose. Imta labiau vertinti taupumą bei geras manieras ir prasčiau – darbštumą, savarankiškumą, nesavanaudiškumą bei religingumą. 1999 m. labai vertintos tokios savybės kaip atsakomybės jausmas bei tolerancija ir pagarba kitiems žmonėms. 2005 m. jas imta vertinti prasčiau. Ryžtingumo, atkaklumo bei vaizduotės vertinimas per tuos metus liko beveik nepakitęs.

Sugretinus 1999 m. EVT ir 2005 m. Lietuvos vertybių tyrimo duomenis apie vaikų savybių vertinimą matyti, kad Lietuvoje imta labiau vertinti tik geras manieras, o prasčiau – toleranciją ir pagarbą kitiems žmonėms, vaizduotė vertinama maždaug taip pat. Darbštumo bei savarankiškumo vertinimas 2005 m. Lietuvoje buvo prastesnis, negu Europos vertinimo vidurkis ir netgi artimesnis šiam vidurkiui 1999 m.

Savybių, kurias vaikas turi įgyti namuose, vertinimai labiausiai skiriasi priklausomai nuo apklaustųjų amžiaus, išsimokslinimo ir priklausymo visuomenės sluoksniui. Svarbios ir tokios jų charakteristikos kaip religingumas, gyvenamoji aplinka, amžius bei kitos.

Iš visų vaiko savybių Lietuvos respondentai labiausiai vertina darbštumą. Tuo tarpu priešinga nuomonė apie darbštumą užfiksuota išsivysčiusiose Vakarų Europos bei kitose šalyse. Matyt, tai lemia keletas dalykų. Viena, kad darbštumas labiau vertinamas šalyse, kuriose netolimoje praeityje viešpatavo komunistinė ideologija, pagal kurią darbas bei darbštumas buvo viena iš labiausiai sureikšminamų gyvenimo vertybių. Kita vertus, tose šalyse buvo žemas ekonominio išsivystymo lygis. Jose reikėjo daug dirbti, norint užsitikrinti minimalų pragyvenimą. Žemas gyvenimo lygis, net ir neatsižvelgiant į komunistinę ideologiją, yra viena iš sąlygų, teikiančių vertybinių preferencijų darbštumui. Galima būtų sakyti, kad kur daugiau skurdo, ten labiau vertinamas darbštumas (pvz., minėta Indija). Tačiau čia svarbu civilizaciniai bei kultūriniai ypatumai. Pavyzdžiui, nepaisant kai kuriose Lotynų Amerikos šalyse paplitusio skurdo, darbštumas kaip vertybė jose menkai vertinamas.

Lietuvoje vertinant vaikų savybes pasireiškia ir praeityje susiformavę stereotipai, ir esamo skurdo poveikis, tačiau aptariamų sąlygų pokyčiai bei nauji kultūriniai, taip pat kiti poveikiai keičia Lietuvos gyventojų požiūrį į darbštumo savybę ją devaluodami.

Lietuvoje prasčiau negu Europos šalių vidurkis vertinamos tokios vaiko savybės kaip geros maneros, vaizduotė, tolerancija ir pagarba kitiems žmonėms bei paklusnumas. Tai lemia taip pat ne viena aplinkybė. Gerų manierų, vaizduotės bei tolerancijos ir pagarbos kitiems žmonėms savybės visada labiausiai vertinamos išsivysčiusiose Vakarų šalyse. Paklusnumo savybė, kaip rodo tyrimų duomenys, susijusi su religingumu. Lietuvoje pastaraisiais metais didėjant sekuliarizacijai ir mažiau preferencijų teikiant religingumo savybei atitinkamai keičiasi ir paklusnumo vertinimas.

Aiški takoskyra skiria išsivysčiusias Vakarų bei Šiaurės Europos šalis ir Rytų bei Vidurio Europos arba postkomunistines šalis. Kaip atskirą vertinimo tipą galima stebėti šalyse, kuriose įsigalėjusios gilios religinės visų pirma katalikų tradicijos. Lietuvos respondentų nuomonės didžiausia dalimi sutampa su reiškiamomis Rytų ir Vidurio Europos šalyse.

1990, 1999 ir 2005 m. tyrimų duomenys rodo, kad Lietuvoje ir kitose Europos šalyse vaiko vertybinių savybių lūkesčiai vis labiau panašėja. Ta panašėjimo tendencija, išryškėjusi per 15 metų laikotarpį, matyt, išliks ir toliau – gali kisti tik jos reiškimosi mastas bei spartumas.

Literatūra

1. Barker, D.; Halman, L.; Vloet, A. *The European Values Study 1981–1990. Summary Report*. London: The Gordon Cook Foundation, 1992.
2. *Besivienijanti Europa: vertybinis aspektas*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2003.
3. *Dabartinės kultūros raidos tendencijos Lietuvoje ir Europoje*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007.
4. *Darbštumą lietuviai laiko svarbiausia vertybe* [interaktyvus]. [žiūrėta 2005-12-20]. <www.delfi.lt>.
5. *Europa ir mes*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Gervėlė, 2001.

6. *European Values Study*. Tilburg University, Department of Sociology [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-09-19]. <<http://www.europeanvaluesstudy.eu>>.
7. Inglehart, R.; Basaner, M.; Diez-Medrano, J.; Halman, L.; Luijckx, R. (eds.), *Human Beliefs and Values. A cross-cultural sourcebook based on the 1999–2000 values surveys*. Siglo XXI Editores, 2004.
8. Jackevičius, M. *Lietuvio tapatybė: pavydus vaišingas darbštuolis* [interaktyvus]. [žiūrėta 2007-05-03]. <www.delfi.lt>.
9. *The European Values Study: A Third Wave. Source Book of the 1999/2000 European Values Study Surveys*. (Compiled by Lock Halman in collaboration with Anthony M. Abela, Helmut Anheier, Stephen Harding and 53 others). Tilberg: European Values Study, 2001.
10. Vertybių tyrimai. Straipsnių rinkinys. Vilnius: *Kultūrologija*. 2000, 6.
11. *World Values Survey*. The World Values Survey Association [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-09-19]. <<http://www.worldvaluessurvey.org>>.

EXPECTATIONS FOR QUALITIES OF CHILDREN TO BE DEVELOPED IN THE FAMILY

Prof. Habil. Dr. Alfonsas Algimantas Mitrikas

Mykolas Romeris University

Summary

In the present article, the author discusses the formation of expected qualities of children in Lithuania in the context of the experience of European and other countries, with reference to the European Values research of 1999-2001 and the Lithuanian Values research of 2005. The view and changes of the qualities of a child are analysed using information on the following qualities: 1) good manners, 2) independence, 3) hard work, 4) responsibility, 5) imagination, 6) tolerance and respect for other people, 7) thrift, 8) determination, perseverance, 9) religious faith, 10) unselfishness and 11) obedience.

The first part of the article focuses on changes in the evaluation of children's qualities in Lithuania in 1990–2005. The second part presents differences in expected qualities and their changes, firstly of in Europe. In conclusion, the article attempts to define possible qualities of children in the near future.

Keywords: values, qualities of a child, expected qualities of children, types of the qualities of a child.